

Koncentrationslägren

Gerhard Baumgartner

Tvångsarbete | "Zigenarlägret" Lackenbach | Ghettot Łódź och förintelslägret Chelmno | Koncentrationslägren Auschwitz-Birkenau | Förföljelser i de tyskockuperade områdena

➤ Efter en jämförelsevis kort period av ökat skärpta åtgärder riktade mot dem, föll romerna i det tyska riket, i de tyskockuperade områdena och i de tyska bundsförvanterna från 1938 och framåt offer för förvisning, fängsling och mord. 1945 hade grovt räknat en fjärdedel av romerna som levde före kriget fallit offer för nazisternas förföljelser.

ANTALET OFFER

Antalet romer som föll offer för För-intelsen är fortfarande en omtvistad fråga mellan historiker och minoriets-aktivister. Tidigare siffror med 500 000 romer, som antogs ha fallit offer för förföljelsen, var säkerligen överdrivna och har än så länge inte kunnat bekräftas av vetenskaplig forskning. Fram tills idag har man kunnat gräva fram historiska dokument som bekräftar ungefär 50 000 offer inom det Tyska riket och de tyskockuperade områdena, och ytterligare cirka 50 000 offer i länder som styrdes av fascistiska satellitregeringar för Tredje Riket. Eftersom många av de tillgängliga källorna och arkivmaterialet inte är fullständiga eller beviskraftiga, kan den totala uppskattningen av romska offer läggas på minst 250 000.

KONCENTRATIONS-LÄGER, FÖRINTELSELÄGER, GETTON (1936-1945)

(baserad på Vossen 1983, s. 87; Tchereukov / Laederich 2004, s. 161)

III. 1

INLEDNING

De tyska nazisternas, och andra fascisternas, våldsamma förföljelse av romer hade sina rötter i tre tydliga europeiska tankesätt och hållningar under den första hälften av 1900-talet. Traditionell anti-”ziganism”, en komplex blandning av sociala fördomar – som idén att ”ziganer” bar på farliga sjukdomar och stal barn så fort de fick chansen – som var allmänt accepterade över hela Europa.

Under det tidiga 1900-talet kombinerades detta med en fanatisk rasism, som ansåg att ett så kallat ”anti-socialt beteende” var ärftligt hos särskilda befolkningsgrupper. Den tredje avgörande faktorn för förföljelsen infördes av de tyska nazisterna efter maktövertagandet 1933, en ”förebyggande metod för brottsbekämpning”. Detta gjorde det möjligt för myndigheterna att arrestera och fängsla alla personer, som de ansåg var ”en möjlig fara” för samhället, även om de inte

hade begått några brott eller förseelser.

Mellankrigstidens kärva ekonomiska klimat i Europa bidrog ytterligare till de växande motsättningarna mellan romer och icke-romer i många europeiska länder. Särskilt i Central- och Östeuropa levde många romer antingen som kringresande hantverkare eller som jordbruksarbetare. Under ”depressionen” under det sena 1920-talet och tidiga 1930-talet förlorade många romer sina traditionella inkomstkällor och

Tvångsarbete

”Zigenarlägret” Lackenbach

Gettot Łódź och förintelselägret Chelmno

Koncentrationslägren Auschwitz-Birkenau

Förföljelser i de tyskkuperade områdena

Ill. 2 Inne i en barrack i ”zigenarlägret” i Auschwitz-Birkenau. I taket står det: ”Sei ehrlich” (”var ärlig”).

(ur Nečas 1999, s. 96b)

Paula Nardai, en rom från Oberwart, Österrike, minns sin familjs öde i Auschwitz-Birkenau:

”Min far var där, min mor, min 18-åriga syster, jag och min 9-åriga bror. Och även min andre bror, som var äldre och hade arbetat i Kiel. Min mor – en månad. Hon överlevde i en månad. Min far, de slog honom så illa att han blev blind. Där fanns en barack som de kallade ’Lazarett’ (sjukavdelning) – om du kom dit, kom du aldrig ut igen. De slog honom blind. De gjorde sig av med honom. Vi såg honom inte igen. Min syster var i köket, hon fick skala potatisar. Och min lillebror, det var första gången han fick arbeta. Jag var borta, och hade lämnat honom i barracken. Jag gick på morgonen, till ’Außenkommando’ (den yttre gruppen) där jag arbetade, och när jag kom tillbaka, vad såg jag? Barnet var inte där. Jag frågade de andra: ’Var är barnet?’ – ’De har tagit honom.’ De tog barnen och bar dem till gaskamrarna. Och jag fick inte gå ut mer. Jag kunde inte gå ut och fråga någon, för jag fick inte lämna baracken efteråt. Bara ’zum Abzählen’ (för räkning) – slut.”

Ill. 3 (ur Romani Patrin 2/1998, s. 10)

blev beroende av socialt stöd och sjukvård. De flesta byar och städer var dock ovilliga att bära den ekonomiska bördan. De hävdade att ”zigenarna” inte tillhörde deras befolkning och försökte tränga bort dem till andra kommuner. Långt innan nazisterna kom till makten registrerade tyska och österrikiska poliskårer romer på så kallade ”Zigeunerlisten” (”zigenarlistor”) och att tog deras fotografi och fingeravtryck. De här listorna skulle senare bli ödesdigra för de flesta personer som hade registrerats.

Dessa faktorer utgjorde bakgrunden till den ökande förföljelsen

av ”zigenare” efter nazisternas maktövertagande 1933. Redan under 1933 var många romer tvungna att genomgå sterilisering och 1935 förbjöd en särskild lag giftermål mellan ”zigenare” och ”arier”. Mellan 1936 och 1938 skapades de två centrala institutionerna för ”zigenar”-förföljelse, de så kallade ”Rassehygienische Forschungsstelle” (forskningscenter för rashygien) och ”Reichszentrale für die Bekämpfung des Zigeunerunwesens im Reichskriminalpolizeiamt (rikets center för bekämpning av zigenarfarsoten under Rikssäkerhetsöverstyrelsen). Lokala myndigheter

stodde inte bara denna politik gentemot romerna, utan manade ofta de centrala institutionerna till att öka takten och intensifiera åtgärderna, som exempel i en ökad skrift av den nazistiske ”Gauleiter” i Burgenland, Thobias Portschy. 1938 förordade Heinrich Himmler – ledare för SS (”Schutzstaffel”, skyddsskåren) och chef för den tyska polisen – att man skulle ”lösa zigenarproblemet” enligt ”rasprinciper” och 1939 skrev han under ett särskilt dekret som tvingade alla romer att ge upp sitt resande och att stanna kvar i den stad de för tillfället befann sig i.

TVÅNGSARBETE

Med början under 1938 och 1939, beordrade ”Rikssäkerhetsöverstyrelsen” att omkring 3 000 män och kvinnor, som kunde utföra hårt fysiskt arbete, skulle deporteras till koncentrationsläger. Himmler behövde dessa fångar till utvecklingen av den SS-styrda industrin. I Berlin var man övertygad om att romerna ändå inte förvärvsarbetade. Men det var inte sant. Efter Österrikes inför-

livande i Tredje riket förbjöds romerna att fortsätta med några av sina traditionella yrken, som till exempel spela musik offentligt. Kriget medförde ett uppsving inom vapenindustrin och många romer arbetade i fabrikerna, på bygplatser och inom jordbruksområdet. Till och med ”Gauleiter” Uiberreither i Steiermark kritiserade följderna av deporteringarna, men stöttade dem utifrån rasistiska skäl: ”Även om detta är ordentliga anställda zigenare, som varken är ovilliga att arbeta eller någon har gång brutit mot lagen och inte på något

sätt är en börda för samhället, beordrar jag deras internering i arbetslägren på grund av att en zigenare – som någon som står utanför Volksgemeinschaft (”folkgemenskapen”) – är och förblir alltid asocial.”

1940 beordrade Himmler att ytterligare en grupp om cirka 2 500 romer (huvudsakligen sinti) skulle deporteras från det Tyska rikets områden till protektoratet i dagens Polen.

III. 4 "Einweisungs-Übersicht" ("översikt av de internerade) i gettot Łódź den 3 november 1941. Här listas fem transporter med "sammanlagt 4 996 zigenare vid liv och 11 döda, och att "de 11 döda zigenarna dog under tågresan".

Barbara Richer, en tjeckisk överlevare från Auschwitz:

"Jag hölls kvar på polisstationen i sex veckor och skickades sedan till Auschwitz (anlände dit den 11 mars 1943). Två zigenare försökte fly, men fångades, misshandlades och hängdes. Min familj släpptes senare från Lettig eftersom Richter var en välkänd familj i Böhmen. Min mor kom frivilligt till Auschwitz. En gång piskades jag med 25 rapp, för att jag hade gett lite bröd till en nyanländ. En dag såg jag Elisabeth Koch döda fyra zigenarbarn, för att de hade ätit matrester. En annan gång stod vi två timmar i kö framför krematoriet, men skickades tillbaka till barackerna i sista ögonblicket. Jag piskades en andra gång för att ha tagit bröd från en död fånge. De tog blod från mig tre gånger. Dr. Mengele injicerade mig med malaria. Jag låg då på sjukavdelningen med min morbror. Några zigenare bar iväg mig till ett annat block precis innan alla patienterna på sjukavdelningen, även min morbror, dödades."

III. 5 (ur Crowe 1995, s. 51)

Anlage II
S.Ak.-Kord. Litzmannstadt, den 13. 11. 1941.
- 11 (3) - 567

Einweisungs-Übersicht
(Zigener)

Nö. Sp.	Fränhede Tag	Ankomst Tid	Ankomst		Aussiedlung	
			Tag	Zeit	Tag	Dauer
1	5.11.41	11.30	5.11.41	16.55	5.11.41	35 Min.
2	6.11.41	11.30	6.11.41	17.50	7.11.41	30 Min.
3	7.11.41	11.30	8.11.41	18.30	9.11.41	50 Min.
4	8.11.41	11.30	9.11.41	18.30	9.11.41	10 Min.
5	9.11.41	11.30	9.11.41	18.25	9.11.41	10 Min.

Anzahl der eingewiesenen Zigeuner:

1. Transport von Hartberg 998 lebende, 2 tote Zigeuner
2. " " Furstenfeld 1 000 Zigeuner
3. " " Kitzbühel 1 000 " "
4. " " Boden Stumm 998 lebende, 6 tote Zigeuner
5. " " Oberwart 1 000 " , 1 tote " "

5 Transporte ..... insgesamt 4 996 lebende, 11 tote Zigeuner.

Von 11 toten Zigeunern starben während der Bahntransportes.
Opfer der Zigeuner: durchschnittlich 30 kg.

"ZIGENARLÄGRET" LACKENBACH

Den 23 november 1940 inrättades "zigenarlägret Lackenbach" i ett gammalt säteris byggnader. Lägret styrdes från kriminalpolisens högkvarter i Wien, och kostnaderna delades mellan regionförvaltningarna i Bruck an der Leitha, Eisenstadt, Lilienfeld, Oberpullendorf, St. Pölten och Wiener Neustadt och den kommunala förvaltningen i Wien, i proportion till antalet fångar som kom från respektive område. De internerade romerna tvingades att leva under mycket primitiva förhållanden i

lador och stall på det forna säteriet och användes som tvångsarbetare i diverse lokala verksamheter. Under "normala" förhållanden varierade antalet människor internerade i Lackenbach mellan 200 och 900. Ungefär en tredjedel av dem var barn. Maxantalet 2335 fångar nåddes den 1 november 1941. Av de 4000 romer som internerats i Lackenbach deporterades ungefär 2000 till gettot i Łódź och till förintelslägret i Chelmno under hösten 1941. Bara några hundra romer överlevde till att se befrielsen av Lackenbach av sovjetiska trupper i april 1945. Trots otroligt dåliga levnadsförhållanden, dålig hygien och brist på näring, tvingades

de fångslade romerna till tvångsarbete. De hyrdes ut till olika verksamheter som skogsegendomar, jordbruksgods, lantbruk, tegelbruk och en silkesfarm, eller beordrades att arbeta med byggandet av allmänna vägar. Deras löner gavs till lägeradministrationen och romerna själva fick endast "fickpengar". Allra minsta brott mot ordningen i lägret straffades strängt med misshandel, ändlösa namnupprop och indragen mat. 1942 ledde de miserabla levnadsförhållandena till ett utbrott av en tyfusedemi som dödade många av lägerfångarna. Mellan 1940 och 1945 förlorade sammanlagt 237 människor sina liv i Lackenbach.

GETTOT ŁÓDŹ OCH FÖRINTELSELÄGRET CHELMNO

Den 1 oktober 1941 förordade Heinrich Himmler att 5 007 romer (huvudsakligen österrikiska romer) skulle deporteras till Łódźgettot ("Litzmannstadt"). Kostnaderna för deporteringarna delades mellan "Reichsicherheitshauptamt" (Rikssäkerhetsöverstyrelsen) i Berlin och lokala socialhjälpförvaltningar.

De personer som skulle deporteras valdes ut efter hur arbetsföra de var och de "som inte var en börda för socialhjälp" tilläts att bli kvar. Hela familjer deporterades tillsammans, bland dem 2 689 barn, som utgjorde mer än hälften av det sammanlagda antalet deporterade. 613 av de deporterade dog under den första veckan i Łódź av tyfus. I december 1941 och januari 1942 förflyttades alla de romer som fortfarande var vid liv till förintelslägret i närheten av

Chelmno och gasades ihjäl. I mars 1942 beordrade kriminalpolisen i Graz att alla förfrågningar från oroliga släktingar skulle vidarebefordras till "Reichsicherheitshauptamt" (Rikssäkerhetsöverstyrelsen), och att ytterligare förfrågningar skulle motarbetas med argumentet att det inte beviljades några besök för de personer som "flyttats" till Łódź. Vid den här tidpunkten var alla österrikiska romer som hade deporterats till Łódź redan döda. [III. 4]

KONCENTRATIONS- LÄGREN AUSCHWITZ-BIRKENAU

Efter intensiva diskussioner gällande den så kallade "zigenarpolitiken" beordrade Himmler att alla "zigeunerische Personen" ("zigenarliknande personer") skulle deporteras till koncentrationsläger. Lägerboken i det så kallade "zigenarlägret" i Auschwitz-Birkenau registrera-

de 10 649 kvinnliga och 10 094 manliga fångar, många av dem barn. Två tredjedelar av de fängslade romerna hade arresterats i Tyskland och Österrike, över 20 procent kom från Böhmen och nära 6 procent från Polen. Varje dag dog sjuka och svaga personer och gång på gång skickades grupper av sjuka personer till gaskamrarna, bland dem ett stort antal tyska och österrikiska romer den 12 maj 1943. Mot slutet av 1943 hade 70 procent

av fångarna i "zigenarlägret" förlorat livet. I slutet av juli 1944 förflyttades alla internerade i "zigenarlägret" i Auschwitz-Birkenau, som fortfarande ansågs arbetsdugliga, till andra koncentrationsläger och tvingades att arbeta i fabriker och industrier. Den 2 augusti 1944 omringade SS-trupper "zigenarlägret" och natten därpå mördades alla fångar som var kvar i "zigenarlägret" i gaskamrarna. [Ill. 3, 5]

FÖRFÖLJELSER I DE TYSKOKUPERADE OMRÅDEN

Under den tyska ockupationen av Sovjetunionens västra områden 1941 dödades tusentals romer i masslikvideringar tillsammans med judar och kommunister. Under samma år dödade de tyska "Wehrmacht"-trupperna (krigsmakten) tusentals romer i Serbien och samtidigt mördade tyska polisstyrkor otaliga romer i Polen.

Mellan 1944 och början av 1945 dödades tusentals slovakiska och ungerska romer eller deporterades till koncentrationsläger. Särskilt romer från södra och västra Ungern arresterades av ungerska fascister och drevs i dödsmarscher till lägret i Csilla, nära staden Komárom i norra Ungern. Därifrån deporterades de

överlevande av tyska SS. Många av de överlevande ungerska romerna dödades av tyska trupper och ungerska fascister under början av 1945, när de tillfälligt lyckades återta områden som hade ockuperats av de framryckande sovjetiska trupperna. I Slovakien hade regeringen inrättat ett så kallat "zigenarläger" i Dubnica nad Váhom, där omkring 800 personer internerades under hemska förhållanden för att senare dödas eller deporteras.

I Rumänien och Kroatien var förföljelserna av romer under det tyska rikets fascistiska satellitregeringar minst lika häftiga och grymma. Uppskattningar av offer från det kroatiska koncentrationslägret i Jasenovac är mycket olika, men den sammanlagda siffran av kroatiska romer som föll offer för Förintelsen, måste sättas till minst 25 000. Lika pro-

blematiskt är de olika uppskattningar av romska offer bland de 25 000 rumänska romer som deporterades till Transnistria, av vilka de flesta säkerligen dog. Siffror över deporteringar till Transnistria från Bulgarien är än mer oklara. Å ena sidan har forskningen om dessa tragiska händelser under årtionden försumrats, men å andra sidan brukade antalet offer under dessa fascistregimer oansvarligt överdrivas av den kommunistiska propagandan efter 1945.

Romernas öde i det tyskockuperade Italien har hittills endast marginellt undersökts, såväl som romer och sinti från de baltiska länderna Estland, Lettland och Litauen. För de tyskockuperade länderna Danmark, Norge, Grekland och Bulgarien har historiker, hittills, inte kunnat hitta några dokument som talar för systematisk deportering och likvidering av romer.

Bibliografi

Crowe, David M. (1995) *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London / New York: Tauris | **Dlugoborski, Waclaw (red.) (1998)** *Sinti und Roma im KL Auschwitz-Birkenau 1943-1944. Vor dem Hintergrund ihrer Verfolgung unter der Naziherrschaft*. Oswiecim | **Freund, F. / Baumgartner, G. / Greifeneder, H. (2004)** *Vermögensentzug, Restitution und Entschädigung der Roma und Sinti*. Wien: Oldenbourg | **Ioanid, Radu (2000)** *The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime 1940-1944*. Chicago: Dee | **Kenrick, Donald (red.) (1999)** *In the Shadow of the Swastika. The Gypsies during the Second World War 2*. Hatfield: University of Hertfordshire Press | **Nečas, Ctibor (1999)** *The Holocaust of Czech Roma*. Prague: Prostor | **Tcherenkov, Lev / Laederich, Stéphane (2004)** *The Roma. Volume I. History, Language and Groups*. Basel: Schwabe | **Vossen, Rüdiger (1983)** *Zigeuner. Roma, Sinti, Gitanos, Gypsies zwischen Verfolgung und Romantisierung*. Frankfurt am Main: Ullstein. | **Zimmermann, Michael (1996)** *Rassenutopie und Genozid. Die nationalsozialistische "Lösung der Zigeunerfrage"*. Hamburg: Christians